

УДК 373.3(477.54)(09) «1803/1917»(043.3)

DOI 10.33251/2522-1477-2019-5-260-264

ЩЕТИНА Тетяна Павлівна,
аспірант кафедри педагогіки й менеджменту освіти,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КАРАЇМСЬКОЇ ОСВІТИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У XIX СТОЛІТТІ

У статті розглянуто історію виникнення караїмських закладів освіти на території Херсонської губернії наприкінці XVIII ст., умови їх функціонування у XIX ст. Приділено увагу розкриттю ролі караїмських шкіл у створенні багатонаціонального освітнього середовища на півдні України. Окреслено національні традиції навчання та виховання учнівської молоді в караїмських школах.

Ключові слова: Херсонська губернія, караїми, караїмські школи, мідраш, кенаса, початкова освіта.

Постановка проблеми. Сучасний погляд на історію освіти не обмежується лише питанням педагогіки чи питаннями стану освіти як системи, бо «на сьогодні свого нового звучання і важливості набувають історико-педагогічні дослідження, оскільки пошук шляхів реформування вітчизняної системи освіти, неможливий без врахування помилок і екстраполяції позитивного конструктивного досвіду минулого» [5, с. 253]. Тому не слід забувати, що історія національної школи є важливою частиною громадської та національної історії всієї країни та її окремих регіонів. Необхідність всебічного й об'єктивного вивчення історії та культури багатонаціонального й багатоконфесійного півдня України, однією із частин якого була Херсонська губернія, роблять тему актуальною.

З кінця XVIII століття на територію Херсонської губернії почали виникати колонії переселенців різного національного складу. Серед перших таких поселенців були шведи, німці, серби, болгары, французи, євреї, турки, караїми та багато інших. Все це стало можливим завдяки урядовій політиці царату, спрямованій на економічний розвиток південного регіону заради національних інтересів імперії.

Наразі інтерес до історії національних меншин, які проживають на території сучасного півдня України, тісно пов'язаний із змінами у багатьох сферах життя, зокрема в освітній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організації освіти у караїмських общинах присвячені публікації дореволюційних авторів (І. Казаса, Д. Козікова, С. Ельяшевича) та сучасних науковців (В. Ганкевича, Л. Рєдькіна, Н. Павленкової Д. Фельдмана). Певні відомості про життя поселенців у першій половині XIX ст. містяться у дослідженнях А. Скальковського «Болгарські колонії в Бессарабії та Новоросійському краї» (1848 р.), М. Державіна «Болгарські колонії Новоросійського краю: Херсонська і Таврійська губернії» (1908 р.).

Мета статті – висвітлити історію виникнення та розвитку караїмських общин на території Херсонської губернії та стану їх шкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початком колонізації земель Північного Причорномор'я, особливо після завоювання Криму, на південних територіях можна було зустріти караїмів. За свідченням істориків-українознавців, караїми належать до тюркської групи алтайських народів християнського віросповідання. Караїми, на відміну від євреїв талмудистів, одягалися на татарський лад, розмовляли турецько-татарською мовою, хоча застосовували не арабську, а європейську грамоту, хоча богослужіння відбувалися на стародавній єврейській мові [1].

Караїмів вважають корінним етносом Криму, що мешкав також на Галичині, Волині і Поділлі (зауважимо, що корінними вважаються народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, споконвіку, у період її завоювання або колонізації або в період встановлення наявних державних кордонів [2; 3]). Основними заняттями караїмів були торгівля, ремесла, різноманітні

промисли. Караїми вважалися надійними, чесними і обов'язковими партнерами, неперевершеними майстрами у хлібопеченні (наприклад, особливу популярність отримали так звані булочки «франзолі»). Виготовляли на продаж фруктові води, солодоці, варення тощо.

До Херсонської губернії караїми почали переселятися з Криму у 1784 р. За статистичними звітами, на 1848 р. лише в Херсоні мешкало 3 караїмські громади, які налічували 484 особи: «караїми отличаются особенно честностью и кротостью, весьма искусны в торговле. Черты лица караимов весьма приятны, хотя очерк глаз сходен с еврейским; образ жизни, одежда и понятия караимов отличны от евреев-талмудистов (польские евреи); они одеваются по-татарски, говорят и пишут турецко-татарским языком, но употребляют не арабскую, а еврейскую грамоту; богослужение отправляют на древнем еврейском языке» [1, с. 97]. В 1885 р. у Херсоні проживало близько 700 караїмів і навіть одна з вулиць міста називалася «Караїмська» (сучасна вулиця Філатова). На розі вулиць Потьомкінської та Суворовської знаходився молитовний будинок караїмської громади – Кенаса (закрита у 1928 р.).

Основним типом навчального закладу караїмської громади був «мідраш» – початкова караїмська школа, яка створювалася при молитовному домі. У 1848 р. у Херсонській губернії налічувалося три Мідраша, в яких працювало 5 вчителів та навчалось 63 учні.

До мідрашу вступали хлопчики віком 5-6 років (дівчата до 70-х рр. XIX століття отримували тільки домашнє виховання), навчання тривало десять років. Фінансувалися мідраші на кошти караїмських общин, навчали в них читанню давньоєврейською мовою і перекладу на караїмську мову «Мікри» (святого Письма) та П'ятикнижжя (п'яти книжок канонічної християнської та єврейської Біблії). Перше півріччя хлопчики вивчали «алефбет» (буквар), потім ще рік читали по буквах та складах і тільки на наступний рік переходили до читання П'ятикнижжя за всіма правилами. Навчальні заняття були організовані у такий спосіб: один учень вголос зачитував вірш з ТаНаХу (три збірника святого Письма), а потім кожен по черзі перекладав його на караїмську мову. Таким чином упродовж наступних трьох років кожний учень перекладав весь ТаНаХ. Оскільки під час перекладу жодних граматичних пояснень та коментарів учні не отримували, відбувалося просте заучування без розуміння інколи самого змісту тексту [4, с. 34].

В якості навчальних посібників для вивчення караїмського віросповідання використовувалися твори, які були написані середньовічними філософами. Обов'язковою для читання була книга «га-Мівгар», написана у XIII столітті Аароном і Бен-Іосифом Гарофа, що являла собою коментарі до П'ятикнижжя. Крім цього твору у караїмських школах учні вивчали «Аддерет Еліягу» Е. Башіячі, «Еч-Хайім» А. Нікомідійського, «Месилат га-Лімуд» бен-Зеєва, книжки Абен-Каспі (в тому числі і з логіки).

Окрім релігійних дисциплін у початкових караїмських школах учні вивчали арифметику і граматику; старші учні вивчали арабську мову та проходили курс елементарної астрономії. Не було навчальних програм і жодних правил навчання. План занять складав учитель, всі учні займалися разом в одному приміщенні (зазвичай сиділи довкола учителя або групами), зазвичай у приміщеннях Кенасу. Діти до мідрашу приходили у наперед визначені дні (не щодня), заняття тривали з 8-ої ранку до полудня, а потім з обіду до вечора. Кожному учневі вчитель міг приділити не більше декількох хвилин на день, тому навчання молодших дітей залучали старших учнів.

Залежно від етапу навчання, виділяли такі «класи» учнів:

- «нонтуки» – учні молодших класів (новачки);
- «дардаки» («азбучники» і «тефсіники») – учні середніх класів, ті що вже перейшли до перекладання «Святого Писання»;
- «кальфа» і «монітори» – учні старших класів [7].

Випускний іспит в мідраші був символічним: газзани (караїмські священнослужителі) задавали питання, які були відомі випускникам і стосувалися теологічних трактовок про заклання тварин. Вихованці, які закінчували мідраш, отримували відповідне свідоцтво та звання «єрбі» (вчитель або наставник), і могли бути вчителями чи обіймати духовні посади у караїмських школах.

Як бачимо, знання отримані в мідрашах, були поверхові та мінімальні. Якщо дитина була здібна, то за кошти опікунів вона мала змогу продовжувати навчання приватно, такі ж можливості мали діти заможних караїмів. Така категорія дітей отримували знання із граматики староеврейської мови та вивчали богословські трактати караїмських авторів. Керували приватними школами представники караїмської інтелектуальної еліти – богослови та духовенство.

З кінця XIX століття, коли меламедами (учителями медрашів) ставало чимало учителів-новаторів, за вимоги царського уряду додатково вивчалися відомості із арифметики та історії царської родини.

Встановлено, що у караїмських школах, як і в інших початкових навчальних закладах губернії, застосовувалися тілесні покарання у вигляді ляпасів, ударів палицями, ставлення на коліна. За мемуарними свідченнями з'ясовано, що найбільш жорстокими були такі покарання, як «Фаланха» та «Тілбруч». Так, під час «Фаланхи» вчитель брав дві палиці і зв'язував між собою мотузкою таким чином, щоб одна із них залишалася рухомою. Два старших учні засовували ноги покараного між цими палицями і розтягували мотузку у різні боки (щоб затиснути ноги). Учня підвішували на рухомому блоці із заведеними назад руками чи вниз головою, а учитель-інквізитор кизиліновим прутом лупцював учня. Екзекуцію часто продовжували старші учні, які били невдачу прутом по тілу або по п'ятах на очах решти дітей. Покарання «Тілбруч» застосовували до тих дітей, які неправильно вимовляли фрази з молитви: учню двома срібними монетами притискали язик і скручували його. Досить часто у мідрашах за найменшу провинку дитину на кілька годин ставили на коліна на гостре каміння.

Під час вивчення архівних документів встановлено, що оплата праці учителя караїмської початкової школи не була високою – її розмір залежав від статків родин учнів і коливався від 300 до 600 крб на рік. Найбільш популярні учителі отримували більшу платню (до 1200 крб), оскільки вони мали приватну практику у багатих караїмів. Додаткову доплату меламенти отримували упродовж святкування свята Пурим (у лютому-березні) – саме у ці дні учні ходили від хати й до хати (лише караїмів), співаючи «агават пурим» і збираючи кошти для своїх учителів. Цікавим є факт, що батьки щороку були зобов'язані дарувати учителю подарунки за навчання їхніх дітей [6].

Окрім медрашів караїмські діти відвідували «вищі богословські школи», яких у Херсонській губернії було обмаль. Найвідомішою такою вищою школою була школа караїмського просвітника Авраама Луцького, яка знаходилася в Євпаторії. Луцький напам'ять знав увесь ТаНаХ, вільно володів давньоєврейською, арабською, грецькою, італійською, іспанською, російською та турецькими мовами. Через його навченість заможні родини бажали навчати дітей саме у цій школі.

Таким чином констатуємо, що лише наприкінці XIX століття система навчання у караїмських школах була суттєво змінена – набула більшої централізації. Разом з тим караїмські колонії Херсонської губернії мали свій вагомий вплив на становлення і розвиток багатонаціональної освітньо-культурної сфери півдня України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки, зазначимо, що беззаперечним є факт, що підходи до навчання і виховання дітей різних національностей і народів, які населяли територію Херсонської губернії упродовж періоду початок XIX – початок XX століття, суттєво вплинули на організаційно-педагогічне підґрунтя української системи початкової освіти. З огляду на інтеграцію національних культур, що мала місце в означений історичний проміжок, можна стверджувати, що окремі елементи національних шкіл, караїмської зокрема, потрапили до змісту та організації української школи і тим самим збагатили її.

Перспективи подальших розвідок пов'язані із дослідженням специфіки початкової освіти в єврейських школах в Херсонській губернії та впливом їх діяльності на розвиток освітнього простору на півдні України в XVIII – XIX столітті.

Список використаних джерел

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по высочайшему повелению при 1-мъ отделении Департамента Генеральнаго штаба. Херсонская губернія. СанктПетербургъ: Въ типографіи Депортамента Генеральнаго Штаба, 1849 г. Томъ IX, Ч.1. 340 с. URL: https://нэб.рф/catalog/000200_000018_RU_NLR_DIGIT_92327/viewer/?page=105 (дата звернення: 17.01.2019).

2. Енциклопедія історії України: у 10 т. / Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4: Тяглий М. І. Караїми. С. 102.
3. Казас И. И. Общие заметки о караимах. Караимская жизнь. 1911. Кн. 3/4. С. 37–72.
4. Катък А. Записки караимского школьника. Караимская жизнь. 1911. Кн. 5/6. С. 34–35.
5. Кузьменко Ю. В. Професорсько-викладацький склад педагогічних інститутів України (друга половина ХХ ст.). Педагогічний альманах. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Вип. 35. С. 253–259.
6. Пігіт С. Ш. Дни минувшие... из воспоминаний С. Ш. Пигита. Караимская жизнь. 1911. Кн. 7. С. 43–51.
7. Прохоров Д. А. Традиційні етноконфесійні учбові заклади караїмів в Російській імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки», 2011. Т. 24 (63), № 1. С. 93–100.

References

1. *Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossiyskoy imperii izdavaemoe po vyisochayshemu povelению pri 1-m otdelenii Departamenta Generalnago shtaba. Hersonskaya guberniya. (1849). [Military and statistical survey of the Russian Empire issuing in accordance with the highest order at the 1st division of the Department of the General Staff. Kherson province]. SanktPeterburg: V tipografii Departamenta Generalnago Shtaba. Vol. IX, part.1. Retrieved from. https://нэб.рф/catalog/000200_000018_RU_NLR_DIGIT_92327/viewer/?page=105 [in Russian].*
2. Tyagliy, M.I. (2007). *Karayimi. Entsiklopediya Istoriyi Ukrayini [Karaites. Encyclopedia of the history of Ukraine]*. (Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Kazas, I.I. (1911). *Obshchie zametki o karaimah [General notes about Karaites]*. *Karaimskaya zhizn* 3/4. 37-72 [in Russian].
4. Katyk, A. (1911). *Zapiski karaimskogo shkolnika [Notes of karait's student]*. *Karaimskaya zhizn*. 5/6. 34-35 [in Russian].
5. Kuzmenko, Yu.V. (2017). *Profesorsko-vikladackij sklad pedagogichnih institutiv Ukraini (druga polovina XX st.) [Teaching staff of Ukrainian pedagogical institutes (second half of the XX th century)]*. *Pedagogichnij al'manah*. 35. 253-259 [in Ukrainian].
6. Pigita, S.Sh. (1911). *Dni minuvshie... iz vospominanij S. Sh. Pigita [Past days ... from the memories of S. Sh. Pyhyta]*. *Karaimskaya zhizn*. 7. 43-51 [in Russian].
7. Prohorov, D.A. (2011). *Tradicijni etnokonfesijni uchbovi zakladi karaïmiv v Rosijs'kij imperii v XIX – na pochatku XX st. [Traditions of the ethnoconfessional studies of mortgages in Russia in the Russian Empire in the XIX th century - on the beginning of the XX th century]*. *Vcheni zapiski Tavrijs'kogo nacional'nogo universitetu im. V. I. Vernads'kogo*. Vol. 24 (63), 1, 93-100 [in Ukrainian].

SHCHETYNA Tetyana, Postgraduate student of the Department of Pedagogy and Education Management, Communal Higher Educational Establishment "Kherson Academy of Continuing Education" of Kherson Regional Council.

DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF KARAIM EDUCATION KHERSON GUNS IN THE XIX TH CENTURY

Abstract. *The article deals with the history of the emergence of Karaite educational institutions on the territory of the Kherson province at the end of the XVIII century and conditions of their functioning in the XIX century. The attention was paid to the disclosure of the role of Karaite schools in the creation of a multinational educational environment in the south of Ukraine. The national traditions of teaching and upbringing of pupils in Karaite communities are outlined. It was established that the main type of educational institution was "Midrash" – the initial Karaite school, which was created at a prayer house. The peculiarities of approaches to the study of Karaites are highlighted, namely, that only boys were taught in the Midrash and the term of study lasted ten years. Children were studying only in the days determined by the teacher, financing was carried out at the expense of the Karaite communities. It was emphasized that children were taught reading in Hebrew and translated into Karaite language; senior students studied Arabic and passed the elementary astronomy course. It was investigated that there were no single established curricula and no rules for teaching, all classes were taught together in one class and with one teacher, senior students were involved in the training of younger children. Depending on the stage of study, in the Karaite schools, the following "classes" of students were singled out: "non-students" – students of junior grades; "Donations" ("brochures" and "tefsinki") – students of the middle classes; "Calf" and "monitors" – high school students. It was found out that knowledge was obtained in the midrash, were superficial and minimal, but gifted children at the expense of the guardians were able to continue*

their studies privately, the same opportunities were provided by children of wealthy families. Such a category of children received knowledge of grammar of the Old Hebrew language, arithmetic, and studied the theological treatises of the Karaite authors, much later (the end of the XIX century.), The information on arithmetic and the history of the royal family began to be further studied at the request of the royal government. Representatives of the Karaite intellectual elite, the theologians and the clergy, were led by private schools. Summing up, it was noted that at the end of the XIX th century. the education system in the Karaite schools has been substantially changed, namely, it has become more centralized. Karaimi colonies of the Kherson province had their influence on the formation and development of the multinational educational and cultural sphere of the south of Ukraine.

Key words: *Kherson province, Karaites, Karaite schools, Midrash, Kenas, Elementary education.*

*Одержано редакцією: 31.01.2019 р.
Прийнято до публікації: 10.02.2019 р.*